

Az egyház kulturális és mozgalmi szerepe az erdélyi kisebbségi létben

„Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát...”

Reményik Sándor

A hetvenes évek közepén a Reformátusok Lapjában arra kellett felelnem: mit jelent Erdélyben az egyház? Milyen szerepet tölt be? Én – szinte spontánul – azt feleltem: „Nálunk Erdélyben úgy magyar valaki, hogy vagy katolikus, vagy református, vagy unitárius, vagy luteránus” – hangsúlyozva ezzel azt, hogy az egyház (túl elsődleges szerepén: a vallásosság ápolásán) egyedülállóan fontos intézmény az együvé tartozás, a magyarként megmaradás tudatosításában.

Hiszen az elmúlt évtizedekben, amikor a magyar szó nem szerepelhetett sehol közösségi szinten, a templom, megmaradt: magyarul énekelhettünk, imádkozhattunk, hallgathattunk igét. A zsoltárok éneklése – csodálatos módon – az együvé tartozás magasztos élményét jelentette; nem véletlen az sem, hogy Erdélyben a XC. zsoltárt, a Tebenned bízunk...-at az erdélyi reformátusság egyfajta „hymuszként” tartja számon.

Sha protestáns példát említettem, hadd hozzak egy katolikus példát is: Erdélyben a csíksomlyói búcsúra sok ezer ember gyűl össze, s miközben áhítatosan zarándokolnak a szent helyre, mindnyájan együtt énekelnek és imádkoznak. S egyben lelkükben viszik a magyarként átélt közös élmény és áhítat csodáját: az együvé tartozás érzését. Talán nem tévedünk, ha a csángók számára a maguk zaklatottságában és nyomorgásaik közepette a csíksomlyói búcsú magyarként megélt, katarzist teremtő élményt is hordoz.

Mindjárt szögezzük le: ez az állapot egy sajátos kisebbségi létre jellemző; a trianoni trauma után következett be. Nem véletlenül, hiszen az egyház a maga évszázados intézményes múltjával egyedül volt képes arra, hogy magára vállalja az erdélyi magyarság sorskérdéseit: az anyanyelvi kultúra ápolását, közösségi létének biztosítását, egyben az azonosságtudat megőrzését.

Az egyház már azzal, hogy az istentiszteleten a hívő magyarul énekel, imádkozik, vesz részt a liturgiákon, illetve hallgat prédikációt, egyben a magyar kultúra kontinuitásának záloga. Ez az el nem vitatható jog, mely a hívőnek kijár, biztosítja azt, hogy vasárnaponként egybegyűljenek, és anyanyelven éljék át a templomi áhítatot. Hogy ne beszéljünk arról, hogy a templomban való gyülekezés egyben – ösztönösen és tán fel sem ismerve – a közösségi lét sorskérdéseinek a megvitatása, valójában a paraszti értékrend kialakulásának lehetősége. (Példáimat azért hozom a faluból, mert a faluban alakulhat ki igazán egy zárt közösségi tudat, amely – témánk szempontjából – a közösségnek éppen a kulturális egybekovácsolódása tekintetében döntő fontosságú.)

Az egyház szerepe az ünnepek megélésében is alapvető. Előljáróban itt csak annyit: az egyházhoz fűződnek az élet fordulóihoz – mint a születés, házasságkötés, elhalálozás – valamint

az év különböző jelesebb napjaihoz kapcsolódó ünnepek. Nos, mindezek az ünnepek nemcsak arra adnak lehetőséget, hogy a közösség együtt ünnepelve átélje az egymáshoz tartozás erőt adó élményét, hanem – miképpen a néprajzkutatók vizsgálatai is bizonyítják – ezek az ünnepek a népi kultúra számos vetületeinek hordozói: lásd népköltészet, népi tánc, szokásvilág stb.

„Templom és iskola”

Reményik Sándor mottómban idézett profétikus sorai tömören és egyértelműen fogalmazták meg az egyház és iskola kapcsolatát. Valóban, az anyanyelvi kultúra alapját a több évszázados egyházi iskolahálózat biztosította. Ez egyben a magyarként való túlélés biztosítója is volt, hiszen itt rakodtak le a később még elsajátítandó és megélhető anyanyelvi kultúra alapjai.

Az egyház és iskola kapcsolata több évszázados múltra tekint vissza. Itt nemcsak arra gondolok, hogy Erdélyben a legkülönbözőbb városokban több száz éves kollégiumok voltak, hanem arra is, hogy az iskolahálózat megteremtése Erdélyben magas szintű politikai célkitűzés is volt.

Hadd utaljak ennek kapcsán – ismét csak jelzésszerűen – *Bustya Endre* tanulmányára, melyet *Erdély hét kálvinista kollégiuma* címen több folytatásban közölt a *Helikon* című irodalmi folyóiratban.

Bustya Endre számos példával bizonyítja, hogy a nyugati, legmagasabb rendű kultúra terjesztése egybeforr az egyházi tevékenységgel. Már *Bethlen Gábor* felismerte, hogy a magasabb tudományok elsajátítása milyen fontos. Így már az ő idejében német, holland és angol protestáns egyetemeken tanultak a fiatalok. „Iskolafejlesztő és -alapító buzgalomra jellemző, hogy nem kevesebb, mint 12 iskola történetében örökítette meg nevét; ezek a kassai, debreceni, váradí, huszti, nagybányai, nagyszombati, dési, kolozsvári, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, enyedi és gyulafehérvári protestáns iskolák” – írja Bustya Endre. (1) Erdélyi specialitás annak a felismerése is, hogy a kultúra, a magas műveltség, a tudomány fejlesztése az egyházi iskolákban a politika tárgyát képezte. Ez jellemezte Bethlen Gábort is. Bustya említett elemzésében Bethlen Gáborról, a fejedelemről így ír: „...egyházának szeretete s nem utolsósorban népe jövőjére gondoló államférfiúi bölcsessége mindvégig előtérben tartotta az erdélyi művelődés ügyét.” (2)

(Hogy az iskolák szerepe az identitástudat megőrzésében milyen fontos, elég ha arra utalunk, hogy a beolvasztani kívánó többségi hatalom nagyon is felismerte ezt, ezért több száz éves iskoláinkat vette el, illetve semmisítette meg, valamint azokat az intézményeket is, melyek ezekhez tartoznak. Elég, ha a kolozsvári Református Kollégium példáját hozom fel, mely már évek óta – épületei sorának elkobzása ellenére – szinte emberfeletti erőfeszítéssel tartja fenn magát: azokban az iskolákban tartják meg az óráikat, melyek délelőtt vagy délután éppen üres termekkel szolgálnak. Hasonló a bentlakás helyzete.)

Az egyház szerepe az ünnepek alakulásában

A népi kultúrában az ünnepek szorosan kötődnek az egyházi kultúrához. Szinte részei ennek. Akár az élet fordulóihoz kötődő – mint a keresztelés, lakodalom és temetés –, akár az év nagy ünnepeihez kapcsolódó karácsony, húsvét, pünkösd megünneplése elképzelhetetlen az egyházon kívül. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy ezek legitimitását az egyház képviseli, hanem ezek a napok azok, amelyeken az emberek istentiszteleten vesznek részt, az egész falu közössége találkozik egymással; ezek a napok ébresztik rá a híveket arra, hogy mindennapi szürke gondjaik mellett valami másra, a magasabb rendű világ felé fordítsák tekintetüket.

Igazat adhatunk *Mihail Bahtyinnak*, aki *Franois Rabelais* művészete kapcsán az ünnepekről ezt írja: „Az ünnep (mindenfajta ünnep) az emberi kultúra igen fontos elemi formá-

ja. (...) Az ünnep mindig *lényeges és mély* gondolati, világszemléleti tartalmat hordoz. (...) *Ünnepélyesség és az emberi létezés magasabb céljai, az eszmények világa összefügg egymással. Az ünnep lelki szükséglet is, társadalmi értékmérő tényező, alkalom az együttlétre, az együvé tartozás kifejezésére... Elmaradása sivárrá, szürkévé tenné az életet.*" (3)

Ezt az ünneplést, mely egyfajta rítus szerepét tölti be a hívek számára, az egyház biztosítja. Márpedig a rítus – hogy *Dömötör Teklát* idézzem – „vallási intézkedés, szokás, szertartás, a helyesnek tartott viselkedés társadalmilag szabályozott lefolyása... kulturálisan hagyományozott cselekvés és viselkedés.” Majd: „Ünnepeink alapvető alkotórésze a rítus, mely ezeket átszövi...” (4)

Ha a népi kultúra méltán tekinthető identitáshordozónak, hisz a parasztság tömegei számára egyben a magyarként való megmaradást jelenti, úgy beszélünk kell arról is, hogy az egyház hivatalos ünnepeihöz azok a *világi jellegű kulturális mozzanatok társulnak*, melyek a népművészet alapját képezik.

Elég, ha arra gondolunk, hogy nagy keresztény ünnepeinkhez – amelyekről már szóltunk – természetes módon kapcsolódnak a közös táncok és az ezeket kísérő népdalok éneklése és fennmaradása; de azok a szertartások is, sajátos látványosságok, melyek a népi „színhátság” egyfajta változatát jelentik: lásd például a lakodalmas szokásokhoz fűződő mozzanatoakat stb.

Ezek egyfajta látványosságok, melyekben az *egész közösség részt vesz*. Maga a nászmenet azért és úgy alakult olyan szertartásossá és ünnepélyessé, mert számítnak a közösség részvételére, illetve annak tetszésére. (Lásd például a menyasszonyi kelengyének a mutatványos felvonultatását; magának a menetnek a felállítását; a közben elhangzó rigmusokat, bekiabálásokat; a paraszti etikett szerinti viselkedésmódokat stb.)

Másként szólva, az ünnepek egyfajta „napi színhátság” is, melynek forgatókönyve kínos gondossággal készül el.

A kisebbséget beolvasztani akaró hatalom nagyon is jól felismerte az egyház jelentős szerepét az anyanyelvi kultúra megőrzésében. Szinte ördögi számítással mozgósította azokat a román anyanyelvű *római katolikus* papokat, akiknek semmi más szerepük nem volt, mint az, hogy a csángók körében – román nyelvű istentiszteleteikkel, a magyar nyelvű imádságokat megtiltó intézkedéseikkel – *megváltoztassák a rájuk bízott hívek magyar identitástudatát*, román nyelvűekké ezáltal románokká „neveljék át” őket. Nincs itt terem arra, hogy e kérdést a maga félelmetes bonyolultságában megidézzem, csak jelzésszerűen utalok a következőkre, hisz a kérdésnek nagy szakirodalma van. A híveket olyannyira megfélemlítették, hogy csak félve, otthon őrzik gyönyörű archaikus imádságaikat; a *Miatyánkot*, az *Ave Mariát* is szinte sugdosva mondják magyarul. Utaljak tán *Tánczos Vilmos Gyöngyöket gyöngyöztél* című, archaikus imádságokat tartalmazó kötetére, melyben elmondja: milyen kálváriával jár az, ha valakiről kiderül, hogy ezeket a gyönyörű archaikus imádságokat felgyűjti; a megfélemlített hívek alig mernek megszólalni... (5)

*Igazat adhatunk Mihail Bahtyinnak, aki Franois Rabelais művészeté kapcsán az ünnepekről ezt írja:
„Az ünnep (mindenfajta ünnep) az emberi kultúra igen fontos elemi formája. (...) Az ünnep mindig lényeges és mély gondolati, világszemléleti tartalmat hordoz. (...) Ünnepélyesség és az emberi létezés magasabb céljai, az eszmények világa összefügg egymással. Az ünnep lelki szükséglet is, társadalmi értékmérő tényező, alkalom az együttlétre, az együvé tartozás kifejezésére... Elmaradása sivárrá, szürkévé tenné az életet.”*

Ezért nem véletlen az sem, hogy több évtizedes harc folyik azért, hogy ne román anyanyelvű papok mérgezzék a hívek lelkét. A pápasághoz több panasz is érkezett ebben az ügyben. Mindezt csak azért említem meg, mert jól bizonyítja azt, hogy az egyház *csupán a templomi szertartással, istentisztelettel* – hogy egyébről ne beszéljünk, mármint a templomon kívüli hatásáról, szerepéről – *milyen jelentős szerepet tölt be az anyanyelvi kultúra s egyben az identitástudat alakulásában!*

„Szervezetek” az egyházi kereteken belül

Bizonyára a kisebbségi lét volt az, amely kialakította az egyház ama stratégiáját, mely szerint a híveket – kisgyermekkortól a felnőtt korig – bizonyos vallási „szervezetekbe” tömörítse. Ebben a stratégiában éppúgy szerepelt a vallásos életre való nevelés szándéka, mint az a felismerés, hogy ezek is a maguk módján a közösség-, illetve identitástudatot segítik.

Példáimat – mivel ezen a téren vagyok jártas – a protestáns egyházak gyakorlatából merítem. Így ezúttal nem szólok a nem protestáns egyházakban kialakult hasonló szervezkedésekről.

a) Kezdjük talán a „vasárnapi iskolával”. Így nevezték a két világháború között azokat az iskolás gyermekek számára szervezett összejöveteleket, melyeken a bibliai példázatok mellett – hogy ezek a körök minél vonzóbbak legyenek a gyermekek számára – költőktől, íróktól, például *Arany Jánostól, Petőfi Sándortól* olvastak fel verseket; egyházi énekek mellett népdalokat tanítottak; meséket mondtak stb. A „vasárnapi iskola” elsősorban a nem egyházi, tehát nem anyanyelvi osztályokba járó gyermekek számára próbált anyanyelvi kultúrát nyújtani. Másképpen szólva: az azonosságtudatot erősítette. A „vasárnapi iskolát” vagy a templomban, vagy az egyház irodájában tartották meg, nem egyházi emberek, hanem lelkes diákok, tanítók.

b) Az egyház kidolgozta az ifjúsági szervezetek stratégiáját is. Az IKE (Ifjúsági Keresztyén Egyesület), valamint a FIKE (Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület) nemcsak vallási, hanem sokoldalú kulturális tevékenységet is jelentett az ifjúság nevelésében. Hadd említsük meg az *Ifjú Erdély* című folyóiratot (Kolozsváron jelent meg), mely ezt a sokoldalú nevelést biztosította. Nem tartom véletlennek, hogy Nagy Ödön református teológus éppen az *Ifjú Erdély* hasábjain hirdette meg azt a pályázatot, mely a téli (karácsonyi) ünnepkör szokásait, hiedelmeit, az azokhoz fűződő költészeti és zenei értékeket vette számba. Ehhez szükséges módszertani útmutatót is szerkesztett. Ennek eredménye lett az 1939-ben megjelenő, *Makkai Endre – Nagy Ödön* tollából származó *Adatok a téli néphagyományok gyűjtéséhez* című tanulmány, mely több mint hatvan falu szokás- és népköltészeti anyagát ölelte fel, s mely az akkor fiatalokat, diákokat, tanárokat, tanítókat, papokat egyként mozgósította.

Ugyancsak az *Ifjú Erdély* felhívása nyomán, 1939-ben indult meg a tavaszi ünnepkör hagyományainak felgyűjtése. Ez torzóban maradt, csupán harminc faluból gyűlt össze anyag.

c) Tudatos nevelés folyt azokon a vallási konferenciákon is, amelyeket az IKE, illetve a FIKE szervezett, ahol számba vették a fiatalok szerepét az anyanyelvi kultúra ápolásában; néprajzi gyűjtésekre szólították fel őket. Módszertani útmutatókat is biztosítottak. Egyben pedig tudatosan nevelték a fiatalságot a népdalok, népzene, népi tánc, népszokások stb. megszeretésére és elsajátítására.

d) Beszélhetnénk még az egyházi énekarok, dalárdák működéséről, melyek nemcsak az egyházi, hanem a világi zenei kultúrát is képviselték.

Az egyház szerepe a falu gazdasági esélyének biztosításában

Ez alcím különösnek tűnhet: hogy kerül ide, amikor mi az egyház és kultúra kapcsolatát elemezzük? Valójában amikor arról kívánunk szólni, hogy a protestáns egyházak milyen szorosan egybefonódtak a faluközösség (egyházközösség) gazdasági felemelke-

désével, akkor valójában *kultúráról is beszélünk!* Hiszen a gazdasági felemelkedés alapvető tényező a falu általános kulturális fejlődésében.

Milyen tényezők járultak hozzá ahhoz, hogy az egyház eme nagyon is világias, laikus tevékenységet is elvállalja? Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a protestantizmus maga éppen abban a törekvésében, hogy a középkori „túlvilági” szférából az evilági felé fordította a tekintetet, már eleve hozzájárult ahhoz, hogy ne legyen közömbös a hívek földi dolgai, gyarapodása iránt.

Így hát hivatkozhatnánk arra, hogy a hívek papjukban – aki megművelendő egyházi birtokot is kapott – a példát keresték; egy-egy termelési újítás tekintetében szívesen utánozták őt. Sőt, a hívek tán el is várták, hogy papjuk ilyen téren is elől járjon.

Hozhatok néhány jelzésértékű példát is. A két világháború között a Dés megyei Marosdécse református tiszteletes a földművelésre kevésbé alkalmas talajon honosította meg a nemesített gyümölcsstermesztést. A falu s ennek hatására a szomszédos Árpástó is vagonszámra termelt cseresznyét, meggyet, amit az ország különböző részeiben forgalmaztak.

Nem tartom véletlennek, hogy Erdélyben az egyes falakban a papok jó része együttműködött azokkal a gazdasági szervezetekkel, például az EMGE-vel (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület), amelyek az erdélyi parasztság gazdasági, s ezáltal kulturális felemelkedését szolgálták.

De hozhatnék példát arra is, hogy egyes lelkipásztorok a múltban is kimagasló, sőt vezető szerepet vállaltak a rájuk bízott közösség gazdasági felemelkedésében is. Példát említek a két világháború közötti évekből, amikor a mészköi unitárius pap, *Balázs Ferenc* mindent elkövetett, hogy faluja bekapcsolódjék a modern gazdasági feltételekbe. De említhetném a ma példáját: az illyefalvi *Kató Béla* református lelkész a lelke és mozgatója annak a széles mozgalomnak, mely a falu sokoldalú fejlődését, modernizálását hivatott előmozdítani: lásd a „gyermekfalut”, ahol árva gyermekek családban való felnevelését biztosítják; lásd a különböző szaktanfolyamokat, melyeket Illyefalván tartanak; lásd a húsfeldolgozó üzemet, mely nemcsak értéket termel, de a falusi munkaerő elhelyezését s egyben a falu megmaradását segíti elő. És még sorolhatnám...

*

E jelzésszerű példák csupán felvillantották azt a sokoldalú szerepet, melyet az egyház Erdélyben, a sajátos kisebbségi létben elvállalt, s mely egy időben jelenti az *anyanyelvi kultúrát* s ezáltal *a magyarként való megmaradást!*

Jegyzet

- (1) *Bustya Endre: Erdély hét kollégiuma.* Helikon, 1996. 11. sz., 17. p.
- (2) Uo.
- (3) *Bahtyin, Mihail: François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája.* Budapest, 1982.
- (4) *Dömötör Tekla: Naptári ünnepek, népi színhátság.* Budapest, 1979.
- (5) *Tánczos Vilmos: Gyöngyöket gyöngyöztél.* Csíkszereda, 1995.
- (6) *Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások.* Budapest, 1980.